
Vladimir D. Mihajlović*Odsek za istoriju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
v.mihajlovicc@gmail.com*

Gordijev interpretativni čvor: rimski pisani izvori, ideja socio-kulturne evolucije i koncept romanizacije*

Apstrakt: Koncept romanizacije, koji unutar arheologije i istorije predstavlja osnovni okvir za tumačenje kontakata između rimskog i "varvarskih" društava, temelji se na antičkim literarnim izvorima sa jedne, i idejama socio-kulturne evolucije sa druge strane. Prilikom tumačenja karaktera ljudskih društava antički autori su upotrebljavali narativ o "stepenu ljudskosti" pomoću kojeg su vrednovali različita socijalna ustrojstva u odnosu na sopstveno, dok teorija socio-kulturne evolucije podrazumeva postojanje stepena razvoja ljudskih društva, od varvarstva do civilizacije. U radu se skreće pažnja na postojanje mogućnosti da su antičke ideje o različitosti društvenih zajednica uticale na formiranje osnovnih postulata socio-kulturne evolucije da bi, za tim, oba narativa bila korišćena u stvaranju koncepta romanizacije.

Ključne reči: rimski pisani izvori, "ljudskost", "varvarstvo", socio-kulturna evolucija, koncept romanizacije

Dominantni okvir koji se koristi prilikom tumačenja inkorporacije određenih zajednica u Rimsko carstvo poznat je pod nazivom *teorija romanizacije*. Romanizacija je koncept koji je razvijen krajem XIX veka i koji se, sa nekim izmenama, do danas koristi unutar akademskih disciplina istorije i arheologije. Suština teorije o romanizaciji leži u objašnjavanju promena koje su se događale unutar društava nakon njihovog osvajanja ili priključivanja Rimskom carstvu. Prema inicijalnom modelu, Rimljani su osvajanjima širili ne samo sopstvenu vlast, već i kulturu, koja je zahvaljujući svojoj superiornosti preoblikovala "varvarska" društva i prevodila ih u civilizovani mediteranski svet. Promene koje su se događale podrazumevale su prihvatanje naprednijeg načina života oličenog u urbanizaciji, pismenosti, kulturnim praksama i tehnološki razvijenoj materijalnoj kulturi svih vrsta. Pojednostavljeno rečeno, stepen prisustva ovih kategorija na određenom prostoru označavao je nivo koji je njegova populacija uspela da dosegne na lestvici civilizacije čiji je vrh zauzimala

---

* Tekst je nastao kao rezultat rada na projektu *Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije* (br. 177002) Ministarstva za prosvetu i nauku Republike Srbije.

"grčko-rimska" kultura. U formiranju ovakvog interpretativnog modela presudnu ulogu su igrala tumačenja literarnih izvora koji su opisivali kontakte i interakcije mediteranskog i "varvarskih" svetova, kao i teorija socio-kulturne evolucije (zajedno sa konceptom društvenog progresa) koja je pružala "nepri-strasne" i "objektivne" sociološke mehanizme za objašnjavane promena (Hingley 2000, 111-155; 2005, 14-48; Woolf 1997; 1998, 1-23; Revell 2009, 1-10; Webster 2001; Pitts 2007). Iako su poslednjih godina kritike koncepta romanizacije doprinele njegovom preispitivanju, pa i napuštanju, tradicionalni pogledi, duboko usađeni u sistem znanja arheologije i istorije, pokazuju snažnu otpornost. Upravo zbog toga ovaj rad predstavlja pokušaj preispitivanja karaktera veze između antičkih literarnih izvora i nekih postulata socio-kulturne evolucije u kontekstu teorije romanizacije.

Ljudska društva očima rimskih pisaca

Prvi korak u obrazlaganju naznačenog stanovišta je skretanje pažnje na načine shvatanja i objašnjavanja razlika između ljudskih društava u periodu Rimskog carstva. Posebno važnu ulogu u ovome imaju navodi koji daju tumačenja postanka i razvoja ljudskog društva na generalnom nivou, kao i oni koji objašnjavaju karakter razlika između različitih društvenih zajednica. Za pokazivanje navedenih ciljeva poslužiću se odabranim primerima dela rimskih (latinskih) pisaca koja su nastala u periodu od (oko) polovine I veka pre n. e. do (oko) početka II veka n. e. Označena vremenska deonica predstavlja period nastanka monarhistički ustrojenog Carstva i maksimalne teritorijalne ekspanzije prilikom koje je došlo do interakcija/osvajanja/inkorporacije društvenih zajednica znatno različitih od mediteranskih. Susreti ove vrste su inspirisali rimske autore na osvrte i upoređivanja sopstvenog sa "varvarskim" društvima što je dovelo do njihovog vrednosnog karakterisanja i smeštanja u (uslovno rečeno) rimski idejno-spoznajni sistem. Pisci na koje se ovde osvrćem su Lukrecije Kar, Gaj Julije Cezar, Vitruvije, Vergilije, Plinije Stariji i Tacit. Iako su i drugi autori iz ovog perioda (na primer Ciceron, Ovidije, Strabon, Pomponije Mela, Seneka) davali komentare o pitanjima koja su ovde od interesa, zbog preobimnog izvornog materijala, a ograničenog prostora za izlaganje, njihovi stavovi nisu uključeni u razmatranje što, po mom mišljenju, ipak ne utiče na pokazivanje osnovnih poenti.

Lukrecije Kar (T. Lucretius Carus) u svom filozofskom spevu *O prirodi stvari* (*De Rerum Natura*), u petoj knjizi pevanja (*De Rer. Natura* V 801-1457) donosi jednu od najpoznatijih antičkih predstava o nastanku i razvoju ljudske vrste i društva. Lukrecijevi stihovi nedvosmisleno pokazuju koncipiranje ljudske prošlosti od prostog ka složenom, uz precizni sled ključnih otkrića unutar ovog procesa. Ljudi su na početku, po načinu života, bili veoma bliski

divljim zverima koje su im bile i glavni neprijatelji. Ljudski rod se spasao propasti pomoću lukavstva, hrabrosti i hitrine uz stalnu upotrebu sirovina i usavršavanje tehnologije. Prvobitno živeći kao samotnjaci, ljudi su se postepeno udruživali, najpre u porodicu a zatim i u sve veće zajednice. Od početnog potpunog bezakonja postepeno su izmišljeni zakoni i pravo, nakon perioda opšteg haosa koji je usledio preispitivanjem autoriteta kraljeva. Način preživljavanja se takođe kretao od sakupljanja divljih plodova, preko lova do početaka uzgajanja biljaka, kojim se na kraju potpuno ovladalo. Od prvobitne gole snage, preko kamenica i toljaga doseglo se do upotrebe metala. Do svih otkrića koji su važna za ljudski rod došlo se slučajno, posmatranjem prirodnih procesa. Ljudski rod je, međutim, postajao sve mekši pa su raskoš, uživanje i težnja za bogatstvom, doprinosili međusobnim sukobima koji su postajali sve užasniji napretkom tehnoloških saznanja. Opšti zaključak Lukrecija je da ljudi upornošću budnog uma stižu iskustva koja im otkriva priroda, i hitaju ka vrhuncu usput stvarajući nesreću sami sebi. Iako je u ovom delu jasno izložena ideja o napredovanju, u pojedinim ekskursima dominira poruka o moralnom kvarenju ljudskog roda, koji teče paralelno sa razvojem, što je jedna od dominantnih tema perioda u kojem je spev nastao.

Gaj Julije Cezar (G. Iulius Caesar), u svojim memoarskim spisima *Galski rat* (*Bellum Gallicum*), kroz narativ o ratnim sukobima i osvajanjima na prostoru Galije, pruža i stavove o društvima različitih galskih, germanskih i britanskih "plemena".¹ Iako Cezar ne daje zasebno i opštevažeće objašnjenje za nastanak i "stepene razvoja" na kojima se nalaze populacije koje opisuje, pojedinačni navodi omogućavaju rekonstrukciju pravilnosti koje su važile prilikom kategorizacije određenih zajednica. Najpre, uočljiv je nedostatak citata koji bi ukazivali na idejnu degradaciju protivnika do stepena nepremostive razlike i potpune zaostalosti. Iako su i sami Gali bili "varvari", njihov način života nije koncipiran kao dijametralno suprotan od rimskog. Razlog ovome, koji je impliciran u samom tekstu, je blizina rimskoj državi/mediteranskom svetu i istorija kontakta sa Rimljanima. Percepcija domorodačkih plemena, menja se sa geografskom udaljenošću i samim tim ograničenošću istorijata kontakta, pa su tako galska "plemena" Belga i Nerva okarakterisana kao najdivljačnija budući da su najudaljenija od rimske države i uticaja njenih trgovaca, a najbliža germanskim "plemenima" (*Bell. Gall.* I, 1; II, 4). Kada se pak radi o Germanima, situacija je potpuno drugačija jer je faktor nepoznavanja i udalje-

---

¹ Znaci navoda su kod pojmova kao što su *pleme*, *narod*, *varvari* stavljeni zbog značenjske opterećenosti ovih termina, i sprečavanja njihovog razumevanja na način svojstven savremenom kolokvijalnom rečniku. Oni ovde označavaju poglede antičkih pisaca ili modernih autora po kojima su određene populacije shvatane kao posednici jasno definisanog kolektivnog identiteta što, naravno, nije moralo da odgovara realnom stanju stvari.

nosti ključno delovao u karakterizaciji njihovih zajednica. Oni koji prelaze Rajnu i naseljavaju se na nekadašnjim galskim teritorijama, brzo se navikavaju na drugačiji (čovečniji) način života i prete invazijom i samoj Italiji (*Bell. Gall.* I, 31, 32). Oni koji i dalje žive iza Rajne, imaju način života koji je dijametralno suprotan od rimskog/galskog i podrazumeva društvene zajednice čija se ekonomija bazira na ratu, lovu i stočarstvu sa malim udelom poljoprivrede (*Bell. Gall.* IV, 1-3; VI, 21). Dodatno, oni se i običajima (verskim, političkim, bračnim) razlikuju od rimskog sveta. Način oblačenja je takođe različit i podrazumeva oskudnu odevenost krznima. Plemena koja žive pored same Rajne su uljudnija jer se na njih vrši uticaj iz Galije. Kao presudnu ulogu u promeni i omekšavanju nekog plemena, Cezar vidi kontakte sa rimskim svetom preko trgovaca koji uvoze robu koja "godí srcu". Dok su Gali izloženi ovim uticajima, i pod njima su se navikli na lagodan način života koji ih je smekšao, Germani su veoma otporni. Ne primaju trgovce i ne konzumiraju robu iz rimske kulturne sfere (*Bell. Gall.* VI, 24). Iako ih to čini divljačnim, za razliku od Gala, sačuvali su hrabrost i otpornost na surove uslove i oskudicu. Slični stavovi iskazani su i po pitanju "plemena" na ušću Rajne i onih koja naseljavaju unutrašnjost Britanije (*Bell. Gall.* IV, 10, 14). Cezar za prvu kategoriju kaže da su veoma divlji i da se hrane ribom i ptičijim jajima, dok se druga kategorija odlikuje izostankom agrarne ekonomije (a prisustvom stočarske) i reproduktivnim običajima potpuno stranim za Rimljane. Sa druge strane, "plemena" na obali Britanije, slične galskim upravo zbog blizine Galiji. Svedeno, kod Cezara je uočljiv kriterijum udaljenosti koji definiše i stepen varvarstva pojedinačnih društvenih zajednica. Prema ovoj shemi mediteranski svet sa Rimom u centru predstavlja središte ljudskosti i kultivisanosti, koja postepeno slabi idući prema severu gde se javljaju najdivljačnije populacije čiji se običaji i ekonomija drastično razlikuju od rimskih. Izlaz iz varvarstva skopčan je sa prihvatanjem rimske robe koja dovodi do promene u načinu života i običajima, ali koji doprinosi mekšanju u hrabrosti i otpornosti.

Marko Vitruvije Polion (M. Vitruvius Pollio) je unutar *Deset knjiga o arhitekturi* (*De architectura libri decem*) uvrstio i interesantan deo o postanku ljudskog roda i njegovoj promeni kroz vreme, koja je ilustrovana promenama načina života. Kao i kod Lukrecija, Vitruvije u svom narativu daje jasno koncipiranu sliku prošlosti u vidu kompaktno izložene celine. U Vitruvijevom delu je zastupljena ideja o postepenom napretku od života po pećinama i šumama i ishrane sirovim plodovima, do života u blagodeti i ljudskosti. Glavni pronalasci su i po Vitruviju dolazili slučajno (vatra, govor) ali su se ljudi od samog početka razlikovali uspravnim hodom, veštím rukama i prstima, razumom i mišljenjem, kao i vladavinom nad svetom životinja (*De archit.* II, i, 1-3). Vitruvije ilustruje razvoj čovečanstva razvojem arhitektonskih oblika. Posebno bitan komentar odnosi se na shvatanje načina gradnje u starim vremenima povlačenjem paralele sa arhitektonskim praksama populacija koje su žive-

le u skoro osvojenim provincijama. Ova argumentacija je dodatno obrazložena pozivanjem na ostatke iz starine kao što su Areopag u Atini i Romulova koliba u Rimu (*De archit.* II, i, 4-6). Slično Cezaru, Vitruvije promenu i mekšanje surovih, divljačnih "naroda" tumači prihvatanjem predmeta iz "civilizovanog" sveta za šta kao primer navodi Karijce i Lelege koji su se pripitomili spoznavši udobnosti civilizacije zahvaljujući kontaktu sa grčkom zajednicom i dobro snabdevenom prodavnicom koja ih je privukla (*De archit.* II, viii, 12). Kod Vitruvija se javlja i objašnjenje fizičkih i karakternih osobina različitih populacija upotrebom geografskog i klimatskog determinizma. Prema ovom viđenju, blizina Suncu, odnosno različita količina njegove toplote od severa prema jugu, uslovljava stepen toplote i količinu krvi u telima ljudi, što izaziva razliku u fizičkom izgledu, visini glasa, dovitljivosti, okretnosti/tromosti i hrabrosti. Nimalo iznenađujuće, Vitruvije prostor Italije vidi kao najpodesniju teritoriju na kojoj živi najpovoljnije sačinjen i najumereniji (po obliku tela, dovitljivosti i hrabrosti) rimski "narod", što mu i obezbeđuje nadmoćnost nad populacijama severa i juga (*De archit.* VI, i, 3-12).

Publije Vergilije Maron (P. Vergilius Maro), u trećoj knjizi svojih *Georgika* (*Georgicon*), nudi ilustrativni primer razmišljanja o *drugostima* i načinima života tuđih, dalekih, društava upoređivanjem pastirskih zajednica Afrike i Skitije. U osvrtu na nomade Libije Vergilije iznosi da se njihov način života (koji podrazumeva nošenje cele imovine sa sobom, staništa lake konstrukcije i konstantni pokret) ne razlikuje mnogo od života hrabrog Rimljanina-vojnika (koji je takođe u konstantnom pokretu, pri kojem nosi sve potrepštine i kada je neophono podiže kamp). No, Vergilije pravi razliku između pastira Libije i skitskih plemena kod Dunava i Rodopa. Skiti drže stada u torovima jer je priroda surova i klima uvek hladna, pa im stoka umire usled zime. Skite razlikuje i način života u zemunicama u kojima dokoličare oponašajući rimski običaj ispijanja iz kupe, ali ne vina već pića od otrovnih bobica. Njihova tela su prekrivena kožama zverinja, dok se tehnika lova razlikuje od uobičajenih (psima, gonjenjem ili mrežama) jer "divlji Hiperborejski narod" direktno noževima napada životinje (*Geor.* III, 339-383). Za konstruisanje slike *Drugoga*, Vergiliju je poslužio kriterijum udaljenosti i klimatskih uslova koji, spojeni sa (ili uslovljeni) načinom preživljavanja (lov) i stanovnja (zemunice) doprinose divljini Hiperborejskog/Skitskog "plemena".

Plinije Stariji (C. Plinius Secundus) u svom kapitalnom delu *Istorija prirode* (*Naturalis Historia*) obuhvata najširi spektar tema prirodnih pojava i njihovog iskorišćavanja od strane ljudi. Kao i u slučaju Cezara, Vergilija i Tacita, Plinije se ne osvrće na postanak ljudskog roda i gradaciju društvenih organizacija u vidu posebne celine, ali je kroz knjige II-VII (i ne samo u njima), govoreći o geografiji i biološkim karakteristikama ljudi iznosio stavove i po ovim pitanjima. Plinije navodi geografski kriterijum kao određujući u pogledu fizičkog, psihičkog i duhovnog stanja ljudi u izdvojenim pojasevima, zasnivajući

gradaciju na ideji o umerenosti i pogodnosti središnjih krajeva sveta (Mediterran) i ekstremnim uslovima na granicama sveta poznatog Rimljanima. Sa tim u vezi je i Plinijev komentar o večnom vladanju "naroda" iz centralnog dela "narodima" na krajevima, kao i konstatacija da su se u središnjem delu, zahvaljujući bistrini uma razvile vlade (imperije) večno odsutne na severnim i južnim marginama (*Nat. Hist.* II, LXXX). Prema ovoj shemi, Italija se nalazi u središnjem delu Ekumene i zbog toga uživa pogodnosti ne samo prirodnog karaktera već i u pogledu kulture koja joj omogućava da bude dojlja i majka svih drugih zemalja, i podari čovečanstvu "civilizaciju" (*Nat. Hist.* III, V). Upravo u tom delu sveta živi "narod" istaknute uzvišenosti u vrlinama među svim drugim "narodima", što su naravno Rimljani (*Nat. Hist.* VI, XXXIX). Plinijevi stavovi o drugačijim društvima i običajima različitih populacija predstavljaju produžetak primene osnovnog koncepta. Najudaljeniji i najmanje poznati krajevi sveta, severno, južno i istočno, predstavljaju zone u kojima žive životinjska i ljudska bića potpuno drugačija od onih u rimskom komonveltu. Najudaljenije ljudske zajednice su ujedno i najrazličitije, divlje, monstrozno ili veoma čudnog izgleda i običaja, a nalaze se ne samo van koncepta čovečnosti, već i na samoj granici životinjskog sveta (*Nat. Hist.* IV, I, XII, XXIII; V, I; VI X, XIX, XX, XXIII, XXV; VII, II). Kriterijumi koji su korišćeni da opišu *Druge* tiču se: načina/mesta života i preživljavanja/ekonomije (šume, pećine, vrste staništa; zemljoradnja, stočarstvo, lov, sakupljanje divljih plodova), vrsta konzumirane hrane (ljudožderi, mesojedi, ribojedi, kornjačojedi, zmijojedi, biljojedi, mlekopije, itd.), izgleda i načina odevanja (monstrozne kombinacije životinjskih i ljudskih elemenata, nagost ili oskudna odevnost) i drugih običaja (pod kojima osim političke organizacije spadaju i poznavanje/praktikovanje govora i vatre, kao i otvorenost prema strancima). Takođe, postoje i takva društva na krajnjim područjima sveta koja se po načinu života ne razlikuju od divljaka ali se zbog drugih specifičnosti smatraju svetim (Hiperborejci, Arimfeji: *Nat. Hist.* IV, XII; VI, XIV), što predstavlja drugi, ekstremni, derivat osnovne ideje po kojoj su granice Ekumene naseljene ili dijametralno suprotnim (polu)ljudima ili idealizovanim mitskim stanovnicima. Sa druge strane, društva o kojima se kod Plinija govori sa poštovanjem su indijsko i cejlonsko (*Nat. Hist.* VI, XXII, XXIV) koja su zbog kompleksnosti (kastinske/klasne podeljenosti), ekonomije, postojanja vojske i ljubavi prema luksuzu, slična samoj rimskoj državi.

Kornelije Tacit (P. Cornelius Tacitus) u *Germaniji* (*Germania*) pruža opis različitih sfera života populacija koje su nastanjivale ovo područje, zbog čega se njegov spis drži za etnografsko štivo. Geografski kriterijum je i u ovom delu od velikog značaja u karakterisanju društava *Drutih*, a stavovi prema drugačijim populacijama slični Plinijevim i Cezarovim. I pored moralizatorskih poruka i opisa čiji je cilj kritika rimske moralne iskvarenosti (o braku, zelenašenju, životu neopterećenim luksuzom), Tacitovi opisi "varvara" nisu slike idealizovanih

Drugih budući da se u njima zadržava narativ o varvarskoj inferiornosti i jasno izražava razlika u odnosu na Rimljane. Kriterijumi koji su pri tom upotrebljeni ponovo se susiču oko načina života (običaji, nepoznavanje gradova, drugačija sela i staništa, nepoznavanje i drugačija upotreba plemenitih metala i novca, nepismenost), ekonomskih faktora (rat kao osnovno zanimanje, nesposobnost za rad, nerazvijena zemljoradnja, ograničena trgovina, udeo lova, opšte siromaštvo), tehnološke nerazvijenosti (nepoznavanje čvrstih građevinskih materijala i pisma), izgleda i odevanja (*Germ.* 4, 5, 14, 15, 16, 17, 19, 23, 26, 31). Promena germanskih "varvara" povezana je sa blizinom granice i prisustvom rimskih trgovaca koji im robom menjaju običaje (učenje o prihvatanju novca, vina i načina odevanja: *Germ.* 5, 17, 23). Dalje, pitajući se da li Peucine, Venede i Fene, koja žive iza Sveba, treba smatrati Germanima ili ne, Tacit međusobno upoređuje njihove načine života (*Germ.* 46). Tako bi, po njemu, Peucini (Bastarni) mogli biti Germani jer po jeziku, načinu života i tipu kuća liče na njih, međutim, oni su prljavi i zapušteni i ostvaruju bračne veze sa Sarmatima, te im je spoljašnji izgled zbog toga ogrubeo i počeli su na njih i da liče. Slično tome, Venedi su poprimili karakter Sarmata pa krstare planinama i šumama kao razbojnici, ali ih treba računati u Germane jer imaju stalne stanove, nose štitove i dobri su pešaci. Sa druge strane, Feni su potpuno divlja populacija na krajnjoj margini poznatog sveta, koja je karakteristična po stalnom lutanju, nepostojanju staništa, spavanju na zemlji, odevanju kožom, nepoznavanju zemljoradnje, preživljavanju lovom (kojim se bave čak i žene), ishrani travom i upotrebi strela od kosti. Iako Tacit navodi da su Feni postigli najteži ideal (da budu bez ikakve želje), dijametralna suprotnost i marginalizacija fenskog društva uočljiva je i na osnovu pomena da ono što je iza njih spada u svet bajki, budući da tamo žive populacije koje imaju čovečiju glavu, a životinjsko telo. Sumirano, u Tacitovom delu se i pored moralnog uzdizanja varvarskih zajednica i hvale njihove jednostavnosti, može prepoznati ideja o postepenom opadanju civilizacije od Mediterana prema krajevima poznatog sveta sve do tačke potpunog divljaštva i popri-manja životinjskih karakteristika.

Ustrojstvo rimskog shvatanja društava

Na osnovu parafraziranih delova diskutovanih radova rimskih autora moguće je načiniti nekoliko napomena opšteg karaktera. Pre svega, svi navedeni (ali i drugi) pisci Rimskog carstva bili su pripadnici vladajućeg/elitnog sloja društva te njihovi pogledi predstavljaju rezultate istog ideološkog diskursa obrazovanog na tradicijama retorike i književnosti oslonjenim na starije grčke autore. Predstava o svetu koja se ovim putem dobijala bila je sasvim dovoljna za snalaženje kroz život i (često) na političkim funkcijama, dok koncepti stručnosti za pojedine oblasti i objektivnog, empirijskog dokazivog, znanja nisu

postojali (Mattern 1999, 3-6, 18-20, 25, 65). Iz ovog razloga ne čudi zašto parafrazirani stavovi rimskih autora pokazuju veliki stepen međusobne sličnosti, a njihovi opisi i vrednosni sudovi o drugačijim društvima predstavljaju, pre svega, stereotipiziranu sliku *Drugoga* oslonjenu na sopstveni referentni okvir i imperijalističko promišljanje sveta (Mattern, 1999, 71-80; Burns 2003, 3-5; Wells 1999, 100-104).

Važna okolnost u kategorizaciji *Drugih* bila je upotreba geografskog determinizma, odnosno grčkog/rimskog konceptualizovanja sveta sa središtem oko kojeg se nalaze geografske/klimatske zone. Prema ovom shvatanju, koje je bilo široko korišćeno od kraja V veka pre n. e., čitav poznati svet bio je izdelfen na geografske zone u kojima su vladali određeni klimatski uslovi: centralni pojas je imao najbolje klimatske predispozicije koje su podrazumevale balansirano učesće osnovnih prirodnih elemenata, iza njega su se nalazile manje povoljne zone, a krajnje margine su imale najekstremnije klimatsko-geografske određenosti. Iako su se broj zona i linija njihovog razgraničenja (osa istok-zapad je bila važnija grčkim autorima klasičnog i helenističkog doba, a sever-jug kasnijim rimskim piscima) razlikovale od autora do autora, osnovni koncept je bio isti. Po njemu, klimatske predodređenosti uticale su i na fizičko i mentalno stanje njihovih stanovnika, pa su žitelji centralnog pojasa imali najveće mentalne, moralne i kulturološke kapacitete, dok su stanovnicima zona sa ekstremnijom klimom ovi kvaliteti bili ograničeni ili uskraćeni (Clarke 1999, 146, 182-183; Isaac 2004, 56-109; Evans 2008, 24-25; Burns 2003, 6-7; Romm 1992). Pomoću ove sheme, fizičke i društvene razlike između populacija Mediterana i unutrašnjih oblasti Evrope, Azije i Afrike, baš kao i ideja o superiornosti i inferiornosti (bar u pogledu kulture), vezane su za prirodne uslovljenosti. Kod grčkih autora klasičnog i helenističkog perioda, ovakav svet su naseljavale, u suštini, samo dve vrste ljudi: Grci i varvari. Prema njihovom viđenju, grčki komonvelt je predstavljao središte sveta i u njemu su živeli superiorni Grci, dok su svi ostali pripadali kategoriji inferiornih "varvara". Sve veća dominacija Rima, i stvaranje imperije koja je obuhvatila Sredozemlje, dovelo je do promene koncepta centra i njegovog pomeranja sa prostora Grčke na prostor Italije i Rima. Tako su i grčki autori, počevši od Polibija i Strabona, sve eksplicitnije navodili Rim i Italiju kao područja koja su blagoslovena prirodnim i klimatskim prednostima, kao i ljudima sa kulturom koja im omogućava vladavinu nad čitavom Ekumenom (Clarke 1999, 214-218, 295-299; Mattern 1999, 44-46; Champion 2004, 98). Naravno, za rimske/latinske autore ovakvo viđenje je postalo podrazumljivo do vremena I veka pre n. e.

U istom periodu se promenilo i viđenje varvarstva jer starija grčka shema krutog binarnog opozita nije mogla da se primeni na realnost Imperije koja se susretala/osvajala/inkorporirala društva koja se nisu glatko uklapala u tradicionalni koncept varvarstva, naročito kada su im se dešavale promene potaknute rimskom vladavinom (Almagor 2005, 51-52; Woolf 1998, 58-59; Hingley

2005, 61-62). Rimskim autorima nije odgovarala grčka klasifikacija na Grke i varvare jer su ovom podelom i sami Rimljani pripadali drugoj skupini, bez obzira na stepen uglađenosti i priznavanje političke suprematije. Čak je i Strabon, radeći u jeku rimskog imperijalizma pod Avgustom, zadržao ovakvo viđenje sveta i pored povremene upotrebe fleksibilnijeg vrednovanja različitih "varvarskih" zajednica (Almagor 2005; Dueck 2010). Suprotno tome, iako su rimski autori populacije van Sredozemlja generalno karakterisali kao varvarske, razlike među njima počele su da se izražavaju stepenima pojedinačnih sličnosti sa rimsko-mediteranskim svetom. Drugim rečima, različita "plemena" na marginama sveta nisu bila podjednako "divlja", te je počela da se stvarala slika o nejednakim "stepenima ljudskosti i divljaštva" odnosno većoj ili manjoj sličnosti sa samim rimskim društvom (Evans 2008, 24; Woolf 1998, 59; Hingley 2005, 64; Wells 1999, 101). Koncept pomoću kojeg je vršeno nijansiranje označavan je terminom *humanitas* koji se u savremenim prevodima antičkih tekstova izjednačava sa rečju *civilizacija*. Sam termin *humanitas*, međutim, nema jedinstveno značenje i konkretan prevod, i odnosi se na niz najviše vrednovanih kvaliteta rimskog društva. *Humanitas* može da označava ljudske vrednosti (ljudskost u najpozitivnijem smislu reči), ali i kultivisani način života karakterističan za obrazovanog, prosvetljenog, čovečnog pripadnika rimske elite koji je zbog svojih prednosti podoban da vlada i daje primer. Do kraja I veka pre n. e. ovaj koncept je počeo da označava vrhunsku kulturu (*Hochkultur*), način delanja i razmišljanja pripadnika rimske aristokratije, mada nije bio isključivo vezan samo za ovaj sloj društva. Ideja *humanitas* je bila fleksibilna jer je podrazumevala mogućnost uključivanja i onih koji nisu poticali sa prostora Rima i Italije, što znači da su i pripadnici "varvarskih" populacija, pod određenim uslovima, mogli da postanu deo mreže njenih korisnika. Ovaj koncept je bio povezan sa rimskim imperijalizmom i služio je kao aršin za merenje sličnosti i razlika sa društvima *Drugih*, kao opravdanje za preduzimanje akcija u širenju "kultivisanog načina" života tamo gde on nije postojao, i kao način inkorporacije elita novoprisvojenih društava (Woolf 1998, 53-60; Hingley 2005, 61-67; up. Huskinson 2000). Ideja o stepenu ljudskosti/divljaštva je, u kombinaciji sa parametrom blizine/udaljenosti Rimskoj imperiji, stvarala skalu društava za čije su izražavanje korišćeni oni kriterijumi koji su bili najviše cenjeni kod samih Rimljana. Kao što smo videli iz parafraziranih navoda, "varvarske" zajednice su vrednovane uzimanjem u obzir sedentarnosti, načina dolaženja do hrane, vrsta naselja i staništa, tehnoloških znanja, kulturnih praksi i običaja, načina odevanja itd. Blizina Rimu označavala je viši stepen kultivisanosti i (s)poznavanja ljudskog načina života (imajući u vidu uticaj koji je otuda dolazio), dok je najveća udaljenost podrazumevala najniži stepen ljudskosti, divljaštvo i približavanje životinjskom svetu. Naravno, ova skala nije imala striktno definisane stupnjeve (u smislu postojanja tipova jasno određene sadržine i broja), niti je njena primena bila obavezujuća za svaku pojedinačnu

situaciju. Ipak, sudeći po učestalosti u literarnim izvorima, opšte karakteristike ovakvog pogleda na svet imale su široku upotrebu i bile su uobičajeni deo rimskog imaginarijuma.

Nijansiranje društava u rimskom svetu bilo je povezano i sa koncipiranjem nastanka i razvoja ljudske vrste. Tradicija spekulacije o počecima čovečanstva i promenama koje su ga pratile sezala je od Hesioda, a bila je veoma aktuelna i u periodu najvećeg uspona Rimskog carstva. Osnovna ideja koja je opisivala promene ljudskog društva podrazumevala je razvoj od jednostavnog života vezanog za prirodu, preko postepenog ovladavanja sirovinama i usložnjavanja društva, do postizanja kultivisanog načina života u raskoši. Pojednostavljeno, shema je predstavljana pomoću etapa (obično od Zlatnog do Gvoženog doba) koje su označavale sve veću društvenu kompleksnost (od porodica do gradova i država), savladavanje veština (poljoprivreda, metalurgija i tehnološka znanja) i život pun ugodnosti, uz istovremeno mekšanje, moralno kvarenje, udaljavanje od bogova i sveopšte propadanje (Baloglou 2007; za detalje: Evans 2008). Posebno važna okolnost u koncipiranju razvoja čovečanstva u rimskom periodu je preplitanje ideja o (i upoređivanje) prošlosti ljudske vrste i načina života varvarskih populacija koje su živеле oko mediteranskog sveta (Evans 2008, 78, 81, 83, 149-154). Ako ostavimo po strani moralizatorske kritike zbog kojih je ponekad na "varvare" nostalgично gledano kao na "plemence divljake" visokih moralnih kvaliteta, ovo preplitanje je u suštini značilo da su u zamišljanju sopstvene prošlosti korišćene predstave koje su važile za savremena "inferiorna" društva. Sa jedne strane ovo je pocrtavalo razliku/udaljenost između civilizovanih Rimljana i divljih varvara, dok je sa druge moglo da pruži dodatno utemeljenje za veru u uspeh rimskog uticaja koji je trebalo da ubrza napredovanje *Drugih* u etapama (prirodnog) napretka. Dakle, stupnjevi različitosti ljudskih društava i postojanje koncepta njihovog linearnog vrednovanja bili su rašireni način promišljanja i prošlosti i sadašnjosti u periodu Rimskog carstva. Iako nema govora o tome da je ova ideja bila organizovana slično modernim društvenim teorijama, ona je predstavljala podrazumljiv način sagledavanja drugosti, bilo upotrebom svih ili pojedinih elemenata koji su je sačinjavali. Mnogo vekova kasnije (u XIX veku), unutar akademskih disciplina istorije i arheologije, prilikom formiranja tumačenjskog okvira za sagledavanje širenja rimske vlasti, ovo stanovište je bilo spojeno sa teorijom socio-kulturne evolucije iz čega je proizašao koncept romanizacije. Antički pogledi na drugosti i postulati socio-kulturne evolucije o različitim tipovima ljudskih društava i logici njihove promene su u svojim osnovnim crtama pokazali znatno podudaranje. Da li su te sličnosti posledica povezanosti ovih intelektualnih tradicija ili je svaka od njih nezavisno naslutila neke univerzalne društvene pravilnosti?

Teorija socio-kulturne evolucije i antički izvori: dodirne tačke

Socio-kulturna evolucija, u najpojednostavljenijem objašnjenju, podrazumeva putanju ljudskih društava kroz stupnjeve od svog postanka do današnjih dana. Socio-kulturna evolucija je narativ koji dosta govori o načinima shvatanja karaktera ljudskog društva, kako onih koji podržavaju ovu teoriju tako i onih koji je osporavaju. U suštini, radi se načinu sagledavanja istorija dugog trajanja čiji okvir postavlja konceptualne granice između određenih tipova društva i daje objašnjenje kulturnih razlika. Ovakav način razmišljanja ima veoma dugu tradiciju u kojoj su koncept progresa i vrednosna rasuđivanja o različitim populacijama igrali veoma važnu ulogu. Nastanak i korišćenje narativa društvenog razvoja dogodili su se u kontekstu evropskog i severnoameričkog imperijalizma i kolonijalizma, sa kojima je on duboko povezan i zbog čega je najčešće i osporavan (Pluciennik 2005, 11-17; Trigger 1998, 1-13). Teorija o razvojnoj putanji kroz stupnjeve koje karakterišu društvene promene, starija je od teorije biološke evolucije i njeni počeci sežu u vreme oko polovine XVIII veka. Tada su vodeći intelektualci Evrope, verujući u prosvetiteljsku misiju i napredak čitavog čovečanstva, formirali mišljenje po kojem su sva društva sveta prošla ili prolaze iste nivoe razvoja, od prostih ka složenim, koji vode do ostvarivanja civilizacije slične onoj u kojoj su se nalazila ondašnja društva Zapadne Evrope. Stupnjevi razvoja su podrazumevali socijalne karakteristike vezane za način života i preživljavanja/ekonomiju, političku organizaciju, tehnološka znanja, kulturne prakse i običaje, vrste religijskih sistema itd. Iako je koncept progresivnih promena ljudskih društava stekao opšteprihvaćeni položaj do kraja XVIII veka, viđenja evolucije su se menjala, u skladu sa intelektualnim strujanjima, i kretala su se od odbacivanja njene generalne primenljivosti za vreme romantizma, do više stavova o tome na šta se odnosi i kako društvena evolucija zapravo funkcioniše u periodu druge polovine XIX veka, kada je zahvaljujući Darvinovom (Charles Darwin) uticaju teorija dobila novi polet, i nanovo postala podrazumevajući mehanizam sagledavanja socioloških fenomena (Trigger 1998, 31-82; Pluciennik 2005, 19-60; Palavestra and Porčić 2008).

Za potrebe ovog rada od velikog su značaja dve okolnosti: da je bez obzira na promene koje su se događale u koncipiranju socio-kulturne evolucije na snazi ostao diskurs superiornosti zapadnoevropske civilizacije kao najslabijeg/najnaprednijeg oblika društva, i da je teorija romanizacije nastala u periodu druge polovine XIX veka kada je evolutivno viđenje sveta imalo neprikosnoveni status. Socio-kulturna evolucija imala je evropocentrični karakter i bila je isključiva prema nekim kategorijama (rasnim, etničkim, klasnim) populacija, što je rezultiralo ili pogledom da su one nedovoljno razvijene i nesposobne za promenu, ili pokušajima da se civilizatorskim misijama ubrza njihovo na-

predovanje na evolutivnoj skali (Trigger 1998, 71-79; Pluciennik 2005, 95-97). Na polju istorije i arheologije ovo stanovište je ukršteno sa postojanjem velikog stepena identifikacije savremene zapadnoevropske sa antičkim civilizacijama Grčke i Rima, pa su moderni stavovi bili učitavani u prošlost i spajani sa antičkim predubedenjima o sopstvenoj superiornosti (i inferiornosti *Drugih*). Čak i u slučajevima kada su neka društva Zapadne Evrope kao svoje direktne pretke uzimala "varvare", poput Gala, Britona i Germana, njihovi kontakti sa mediteranskim svetom su sagledavani kao način poboljšanja i uticaj civilizacije koji ih je dodatno oplemenio (up. Hingley 2000; Hingley ed. 2001). Opterećenost ovakvim vrednosnim stavovima presudno je odredila način interpretacije arheoloških ostataka u nekadašnjim provincijama Rimskog carstva. Podrazumljivost i implicitna upotreba unilinearne socijalne evolucije do danas imaju veliki uticaj na arheologiju rimskog perioda, ali se postavlja pitanje da li su postulati socijalne evolucije doneli objektivne, empirijski utemeljene i nove kategorije sagledavanja društva?

Viktor Stočkovski (Wiktor Stoczkowski) je, u svojoj studiji o istoriji ideja pomoću kojih se u socijalnoj evoluciji tumače poreklo i razvoj ljudske vrste, ukazao na postojanje 21 uzročno-posledičnog objašnjenja koja su najčešće bila korišćena u periodu od polovine XVIII do druge polovine XX veka. Od ovog broja 14 njih se zasniva na idejama i tumačenjima koja potiču iz vremena pre 1800. godine, od čega čak 8 pripada antičkom periodu; 4 objašnjenja su nastala nakon 1850. a svega su 3 razvijena od strane savremenih antropologa (Stoczkowski 2002, 55-123). Stočkovski ukazuje i da se od 216 tumačenjskih nizova, u kojima se autori pozivaju na darvinističku ili neodarvinističku teoriju, samo u 20.4% nalaze reference o mehanizmima koje je definisao Darwin, dok u skoro 74% one izostaju. Na osnovu ovoga on pretpostavlja da argumenti ovih tumačenja ne bi mnogo pretrpeli čak ni u slučaju da Darwinova teorija evolucije ne postoji, i zaključuje da se formula objašnjavanja postanka ljudske vrste poslednjih dvesta godina uporno vraća na iste premise koje "naivna antropologija" koristi već dva milenijuma, čime doprinosi generisanju jednih-teistih shvatanja evolutivne promene (Stoczkowski 2002, 131-132, 155). Razlog ovome je, po njemu, *dugo trajanje* strukture zapadne antropološke misli, u kojoj osnovna matrica ostaje delimično nezavisna od socioloških i istorijskih promena, i kreće se u ograničenom polju mogućnosti kombinovanja konvencionalnih elemenata. Ovi elementi predstavljaju koncepcije organizovane pomoću pravila koja čine važan deo našeg zdravorazumskog znanja, ali u suštini predstavljaju kulturni konstrukt (Stoczkowski 2002, 27-28, 196-197). Imajući u vidu rezultate Stočkovskog istraživanja, otvara se pitanje da li je način razmišljanja o različitim stupnjevima ljudskog društva i shema promene od prostih ka složenim socijalnim ustrojstvima takođe oslonjena na dugo trajanje sistema znanja, koje je kroz vekove menjalo svoje formulacije ali ne i suštinu logiku po kojoj funkcioniše. Uže postavljeno, nameće se problem u kojoj

meri su pogledi antičkih autora uticali na formiranje narativa o socio-kluturnoj evoluciji i preko nje dodatno uticali na prihvatanje predrasudnih pogleda koji se koriste u konceptu romanizacije. I pored činjenice da je za pružanje konačnih zaključaka potrebno detaljno istraživanje upotrebe antičkih ideja kroz "intelektualne vratolomije" modernog perioda, pokušaću da u kratkim crtama skrenem pažnju na tačke dodira na kojima su antičke ideje mogle da doprinesu stvaranju osnovnih postulata skaliranja ljudskih društava.

Iako se doba srednjeg veka obično drži za period diskontinuiteta i naglog prekida sa tradicijama antičke misli, ova predstava ne odgovara realnom stanju stvari. Ne samo da su antički načini razmišljanja u srednjovekovni svet ušli preko upotrebe latinskog jezika, već su određena viđenja sveta, izmešana sa hrišćanskom perspektivom, predstavljala osnovu srednjovekovnog intelektualnog pregalaštva. Tako se i koncept primitivizma, koji je služio kao "mera drugosti" ili opozit civilizovanog sveta srednjovekovne Evrope, temeljio na reinterpretaciji obilatog imaginarijuma antičkih putopisa i predstava o svetu (Миросављевић 2010; Milosavljević 2011; Hodgen 1964, 20-35, 49-74). Doba renesanse je označilo novo pridavanje važnosti antičkoj kulturi, pa su ideje koje su se već naslanjale na antičke tradicije dobile novi zamah pojačanim referisanjem na klasične autore, što je doprinelo da koncepti kao što je "divlji čovek/ljudi" dožive znatno širu upotrebu i postanu podrazumljivi (Hodgen 1964, 34-35, 54-68; Rowe 1965). Ove spoznajne dispozicije upotrebljene su i prilikom pristupa "Novom svetu" što je prouzrokovalo njegovo prevođenje (i smeštanje) u poznati sistem znanja upotrebom starih kategorija. Drugim rečima, populacije Amerika su, ubrzo nakon inicijalnog kontakta, sameravane pomoću koncepta *drugosti* (u varijantama primitivizma od poređenja sa Zlatnim dobom i Rajskim vrtom do negiranja ljudskosti) pri čemu su klasična dela imala značajno (ali ne i presudno) učešće u inspirisanju njihovih tumačenja (Washburn and Trigger 1996, 62-63; Trigger 1998, 23-24; Rubiés 2009; Elliott 1970, 24-27, 39-48; Hodgen 1964, 178).

Upotreba antičkih izvora je doprinela i traženju paralela između društava domorodaca i antičkih civilizacija uopšteno. Jedna grana ovog načina razmišljanja je ukazivala na veliki stepen sličnosti između varvara antičkog perioda i savremenih zajednica "divljaka", utirući put hijerarhijski uređenoj tipologiji različitih društava sadašnjosti i prošlosti (Rubiés 2011, 124; Trigger 1998, 22, 26-27; Elliott 1970, 49-51; Hogden 1964, 295-299, 308-314, 332-345; Babić 2010, 262-263). Odjeci ovakvog načina konjunkturalne etnografije/istoriografije na dobar način pokazuju ilustracije "varvara" iz antičkih izvora za koje su korišćene slike starosedelaca Amerike (Moffitt and Sebastián 1996, 173, 181, 191-192; Rubiés 2011, 105; 2009; Smiles 2009; van den Boogaart 2009; Elliott 1970, 22-23). Navedena intelektualna praksa pojavila se u drugoj polovini XVI veka i koincidirala je sa još jednim načinom razmišljanja koji je imao duboke korene u intelektualnim spekulacijama od vremena stare Grčke i konti-

nuirano se koristio do doba velikih otkrića i nadalje. Radilo se o koncipiranju sveta kao uređenog sistema u kojem važe hijerarhijska pravila koja povezuju sva živa bića. Ovo razmišljanje je imalo svoje utemeljenje koliko u antičkim filozofskim spisima, toliko i u hrišćanskim učenjima o postanku i prirodi sveta iza čije logike stoji veliki Tvorac. Shema hijerarhije se u svom osnovnom obliku svodila na tročlanu podelu koju su činili svet životinja, svet ljudi i svet anđela. Otkrivanje društava koja su bila drastično drugačija od evropskog, čija je ljudskost gotovo konstantno preispitivana, i koja su držana divljim, dovelo je i do zamisli da ona pripadaju prostoru na pola puta između životinja i ljudi, i da predstavljaju "izgublenu kariku" zlatnog lanca postojanja. Međutim, uviđanje razlika među društvima koja su skupno karakterisana kao divlja dovelo je i do osetljivijih klasifikacija na skali od divljaštva do civilizovanog načina života da bi konačno, krajem XVII i početkom XVIII veka, počele da se pojavljuju skale ljudske vrste na kojima su, po određenim socijalnim karakteristikama, različite zajednice svrstavane u različite kvalitativne nivoe (Hogden 1964, 386-471; Trigger 1998, 22-24; Rubiés 2011, 105). Nedugo potom, propagirajući raskid sa tradicijama i promovišući ideju progresa, uz istovremeno snažno oslanjanje na postojeće načine sagledavanja socijalnih različitosti, prosvetiteljski autori su formulisali obuhvatnu teoriju stupnjevitog razvoja ljudskog društva. I ovom prilikom su spekulacije antičkih autora o stupnjevima razvoja čovečanstva i međusobnim razlikama varvarskih plemena poslužile kao jedan od temeljnika novonastalog koncepta (Trigger 1998, 35-37; Hogden 1964, 482-485, 490-491; Baloglou 2007, 159-160; 2010). U periodu ponovnog i opšteg aktuelizovanja socio-kulturne evolucije, u drugoj polovini XIX veka, tradicija pozivanja na klasične autoritete nije bila umanjena. Tako su ključni evolucionisti ovog perioda crpeli nadahnuće iz pogleda na svet antičkih autora uvrštajući ih u referentni okvir svojih utemeljivačkih dela (Stoczkowski 2002, 16).

Sučeljena ogleđala

Razumljivo, prethodni shematski prikaz nije imao za cilj ni ustvrđivanje da se humanističke discipline u celosti zasnivaju na antičkim razmišljanjima, niti negiranje njihovih promena i uvođenja novina. Naprotiv, antičke tradicije su upotrebljavane na različite načine, reinterpetirane su i spajane sa drugim i inovativnim viđenjima društava ili su pak potpuno zaobilažene. Međutim, izrazito dugačak period njihove upotrebe mogao je da doprinese učvršćivanju određenih opštih pretpostavki po pitanjima društvenih različitosti, na način koji je definisao Stočkovski. U slučaju podudaranja i preklapanja antičkih i socio-kulturnih stavova o društvu postoji još jedan aspekt koji pojačava njihovu međusobnu povezanost, pogotovo u pogledu teorije romanizacije. Kao što

je već napomenuto, rimski diskursi o *drugostima* definisani su u kontekstu ekspanzionističke politike imperijalizma, što je osobina koja karakteriše i moderne spekulacije o različitim zajednicama i njihovim kulturama (uključujući i samu teoriju evolucije društva i koncept romanizacije). S obzirom na veoma kompleksan i dubok odnos antičkog i imperijalizma Novog doba, veliki su izgledi da se prijemčivost antičke "naivne" antropologije temelji na prepoznavanju međusobnih sličnosti. U oba slučaja se radilo o "centrizmima" (romano- i evropo-) zasnovanim na diskursima sopstvenih superiornosti što, uz prostorno podudaranje, veliki stepen identifikovanja zapadnoevropskih imperija sa civilizacijama Rima (i Grčke) čini logičnim ishodom. Majkl Dietler (Michael Dietler) je ukazao da su antičke imperijalne i dominatorske prakse imale veliki uticaj na kreiranje moderne imperijalno-kolonijalističke politike, i to upravo zahvaljujući tradiciji izučavanja antičke literature. Ovo se nije manifestovalo samo kroz upotrebu kolonijalne terminologije koja je bila izvedena iz rimskih/grčkih koncepata, već i kroz način organizacije vlasti, sagledavanje i odnose prema društvima kojima se dominiralo. Povezanost je sa druge strane vodila i tome da se stavovi formirani savremenim kolonijalnim iskustvima učitavaaju nazad na antičku prošlost, što je rezultiralo kolopletom cirkularnih uticaja (Dietler 2005; up. Hingley 2000; 2008; Babić 2010, 263-265). Suština problema ovog odnosa se svodi na okolnost da su i rimski stavovi o ljudskim društvima, i socio-kulturna evolucija (u svom obliku iz XIX veka), i koncept romanizacije narativi koji se bave drugostima i poseduju pravila po kojima se svetovi *Drugih* klasifikuju i definišu. I pored toga što je prilikom susreta sa novim/nepoznatim/drugačijim neminovno primećivati razlike, poteškoća leži u tome što je logika organizovanja *drugosti* po određenim kriterijumima kulturno uslovljena praksa, koja ima smislenu opravdanja unutar okvira u kojem se koristi, ali ne i na univerzalnom nivou (up. Babić 2010). Iz ovog razloga je objektivnost teorije romanizacije (u tradicionalnom obliku) u najmanju ruku veoma problematična, budući da je zasnovana na dva sistema tumačenja drugosti od kojih svaki nosi sopstvena predubeđenja i predrasudne vizure. Drugim rečima, ovom prilikom sam pokušao da skrenem pažnju na mogućnost dvostrukog uticaja antičkih izvora u formiranju tumačenjskog okvira teorije romanizacije. Prva linija je imala karakter direktne upotrebe rimskih stavova o drugačijim društvima, dok je druga uticala posredno, preko učešća antičkih koncepata u dugom trajanju evropskog sistema (sa)znanja kojim je formirana teorija socio-kulturne evolucije (da bi kao nezavisna naučna teorija bila implementirana u shvatanje širenja rimske vlasti/kulture). Na ovaj način je stvoren privid tumačenjskog okvira utemeljenog pomoću dve, na prvi pogled, nezavisne intelektualne tradicije, dok se zapravo radilo o konstruisanju evropskog savremenog i imaginarnog (tj. rimskog) subjekta pomoću dijametralno suprotne slike (predstavljanja i shvatanja) o *Drugima*.

Izvori

- Caesar, Gaius, Iulius. *Bellum Gallicum*. превод: Ахмед Тузлић. *Галски рат. Грађански рат*. Нови Сад: Матица српска.
- Carus, Lucretius, Titus. *De Rerum Natura*. превод: Аница Савић-Ребац. 1951. *О природи ствари*. Београд: Просвета.
- Plinius, Caius, Secundus. *Naturalis Historia lib. I-II*. translation: H. Rackham. 1979. *Natural history in ten volumes. Volume I*. Cambridge and London: Loeb Classical Library.
- Plinius, Caius, Secundus. *Naturalis Historia lib. III-VII*. translation: H. Rackham, 1989. *Natural history in ten volumes. Volume II*. Cambridge and London: Loeb Classical Library.
- Tacitus, Cornelius, Publius. *Germania*. превод: Веселин, Чајкановић. 2002. *Тацитова Германија*. Београд: Чигоја штампа.
- Vergilius, Publius, Maro. *Georgicon*. translation: H. Rushton Fairclough. 1916. *Eclogues. Georgics, Aeneid I-VI*. London and New York: Loeb Classical Library.
- Vitruvius, Marcus, Polio. *De architectura libri decem*. превод: Зоја Бојић. 2009. *О архитектури*. Београд: Завод за уџбенике и Досије.

Literatura

- Almagor, Eran. 2005. "Who is a Barbarian? The Barbarians in the Ethnological and Cultural Taxonomies of Strabo". In *Strabo's Cultural Geography: the Making of Kolossourgia*, eds, Daniela Dueck, Hugh Lindsay and Sarah Pothecar, 42-55. Cambridge: Cambridge University Press.
- Babić, Staša. 2010. Prošlost kao Drugi – Drugi kao prošlost. *Етноантрополошки проблеми* 5/2: 259-268.
- Baloglou, Christos. 2010. On technological change and stage evolution in the works of Seneca and Adam Smith. *The Journal of Philosophical Economics* III/2: 152-163.
- Baloglou, Christos, P. 2007. The Impact of the Greek Theory of the Stage Evolution Theory of Society on the Romans. *Journal of Classical Studies Matice Srpska* 9: 143-165.
- Burns, Thomas, S. 2003. *Rome and the Barbarians 100 B.C.–A.D. 400*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Champion, Craig B. 2004. *Cultural Politics in Polybius's Histories*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press
- Clarke, Katherine. 1999. *Between Geography and History: Hellenistic Constructions of the Roman World*. Oxford: Clarendon Press.
- Dietler, Michael. 2005. "The Archaeology of Colonization and the Colonization of Archaeology: Theoretical Challenges from an Ancient Mediterranean Colonial Encounter". In *The Archaeology of Colonial Encounters: Comparative Perspectives*, ed. Gil J. Stein, 33-68. Santa Fe: School of American Research.
- Dueck, Daniela. 2010. "The Geographical Narrative of Strabo of Amasia". In *Geography and Ethnography: Perceptions of the World in Pre-Modern Societies*, eds.

- Kurt A. Raaflaub and Richard J. A. Talbert, 236-251. Malden, MA and Oxford: Blackwell.
- Elliott, John, H. 1970. *The Old World and the New 1492-1650*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Evans, Rhiannon. 2008. *Utopia Antiqua: Readings of the Golden Age and Decline at Rome*. London and New York: Routledge.
- Hingley, Richard. 2008. *The Recovery of Roman Britain 1586-1906*. Oxford: Oxford University Press
- Hingley, Richard. 2005. *Globalizing Roman Culture: Unity, Diversity and Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hingley, Richard (ed.) 2001. *Images of Rome: Perceptions of Ancient Rome in Europe and the United States in the Modern Age*. Portsmouth, Rhode Island: Journal of Roman Archaeology.
- Hingley, Richard. 2000. *Roman Officers and English Gentlemen: the Imperial Origins of Roman Archaeology*. London: Routledge.
- Hodgen, Margaret, T. 1964. *Early Anthropology in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Huskinson, Janet. 2000. "Élite culture and the identity of empire". In *Experiencing Rome: Culture, Identity and Power in the Roman Empire*, ed. Janet Huskinson, 95-121. London: Routledge and The Open University.
- Isaac, Benjamin. 2004. *The Invention of Racism in Classical Antiquity*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Mattern, Susan, P. 1999. *Rome and the Enemy: Imperial Strategy in the Principate*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.
- Милосављевић, Моника. 2010. *Теоријске перспективе у истраживању дивљег човека као концепта Другог у археологији*. Дипломски-мастер рад, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- Milosavljević, Monika. 2011. *Divlji čovek kao mera Drugosti. Etnoantropološki problemi 3/6: 607-624.*
- Moffitt, John, F. and Sebastián, Santiago. 1996. *O Brave New People: The European Invention of the American Indian*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Palavestra, Aleksandar and Porčić, Marko. 2008. *Archaeology, Evolution and Darwinism. Issues in Ethnology and Anthropology 3/3: 81-100.*
- Pitts, Martin. 2007. *The Emperor's New Clothes? The Utility of Identity in Roman Archaeology. American Journal of Archaeology 111/4: 693-713.*
- Pluciennik, Mark. 2005. *Social Evolution*. London: Duckworth.
- Revell, Louise. 2009. *Roman Imperialism and Local Identities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Romm, James, S. 1992. *The Edges of the World in Ancient Thought*. Princeton: Princeton University Press.
- Rowe, John, H. 1965. *The Renaissance Foundations of Anthropology. American Anthropologist 67: 1-20.*
- Rubiés, Joan-Pau. 2011. "Ethnography, philosophy and the rise of natural man 1500-1750". In *Encountering Otherness: Diversities and Transcultural Experiences in Early Modern European Culture*, ed. Guido Abbattista, 97-127. Trieste: Edizioni Università di Trieste.

- Rubiés, Joan-Pau. 2009. "Text, Images and the Perception of 'Savages' in Early Modern Europe: What we can Learn from White and Harriot". In *European Visions: American Voices*, ed. Kim Sloan, 120-130. London: The British Museum.
- Smiles, Sam. 2009. "John White and British Antiquity: Savage Origins in the Context of Tudor Historiography". In *European Visions: American Voices*, ed. Kim Sloan, 106-112. London: The British Museum.
- Stoczkowski, Wiktor. 2002. *Explaining Human Origins: Myth, Imagination and Conjecture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trigger, Bruce, G. 1998. *Sociocultural Evolution*. Oxford: Blackwell Publishers
- Van den Boogaart, Ernst. 2009. "Serialised Virginia: the Representational Format for Comparative Ethnology, c. 1600". In *European Visions: American Voices*, ed. Kim Sloan, 113-119. London: The British Museum.
- Washburn, Wilcomb and Trigger, Bruce. 1996. "Native Peoples in Euro-American Historiography". In *The Cambridge History of the Native Peoples I/1: Native America*, eds. Bruce Trigger and Wilcomb E. Washburn, 61-124. Cambridge: Cambridge University Press
- Webster, Jane. 2001. Creolizing the Roman Provinces. *American Journal of Archaeology* 105/2: 209-225.
- Wells, Peter, S. 1999. *The Barbarians Speak: How the Conquered Peoples Shaped Roman Europe*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Woolf, Greg. 1998. *Becoming Roman: The Origins of Provincial Civilization in Gaul*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Woolf, Greg. 1997. Beyond Romans and Natives. *World Archaeology* 28/3: 339-350.

Vladimir D. Mihajlović

Department of History
Faculty of Philosophy, Novi Sad

The Gordian Knot of Interpretation:
Roman written sources, the idea of socio-cultural evolution and
the concept of Romanization

In the Roman Empire, under the Greek influences, authors shared the idea of "the degree of humanity", according to which the Romans formed value judgements about the "barbarian" societies. The framework of reference was constituted by the Roman society itself, taken as superior and predestined as the centre of the known world. The criteria for comparison were based upon the natural and climatic environment, socio-political organization, economy, religion, ways of life, warfare, marital practices, certain kinds of material culture and cultural practices in general. According to this view, the Mediterranean societies were "the most human", and the level of humanity declined in direct relation to the geographical remoteness and other differences as compa-

red to the centre. Although these speculations were not organized into a unified interpretive framework, like the modern social theories, they nevertheless were implicit assumptions of the Roman elite. This "naive" or "common-sense anthropology" has had a strong impact on the formation of the premises of the modern anthropological theories, due to the general role of the ancient written sources in the processes of knowledge formation in modern Europe. It is therefore possible to assume that the ancient ideas, along with the later ones, played an important role in the shaping of the postulates of the early theory of socio-cultural evolution – the implicit base of interpretation of human societies during the 19th century. Consequently, the written sources have played a double role in the processes of formation of the concept of Romanization – directly, as well as through socio-cultural evolution, onto which the concept itself relied. In this way, the prejudices stemming from the discourse of Romanization gained the air of scientific interpretations, verified by two seemingly independent reference systems.

Key words: Roman written sources, "humanity", "barbarity", "socio-cultural evolution", the concept of Romanization

Nœud gordien interprétatif: les sources écrites romaines,
l'idée de l'évolution socioculturelle et
le concept de romanisation

À l'époque de l'Empire romain, sous l'influence des auteurs de l'Antiquité grecque, les écrivains romains avaient adopté l'idée du "degré d'humanité" pour porter des jugements de valeur sur les sociétés "barbares". Son cadre de référence était la société romaine, comprise comme supérieure et prédestinée à être le centre du monde connu. Les critères des comparaisons de valeur concernaient l'environnement naturel et climatique, l'organisation socio-politique, l'économie, la religion, la façon de vivre et de faire la guerre, les pratiques matrimoniales, l'utilisation de certaines sortes de culture matérielle et des pratiques culturelles en général. Dans cette perspective, les sociétés méditerranéennes étaient les "plus humaines", alors que le degré d'humanité déclinait proportionnellement à l'éloignement géographique et à d'autres différences par rapport au centre. Bien que ces spéculations n'aient pas été organisées comme un cadre interprétatif unique caractéristique des théories sociales contemporaines, elles représentaient les fondements logiques des cercles romains d'élite. Cette "anthropologie du sens commun" ou "naïve" exerçait une influence puissante sur la formation des prémisses des théories anthropologiques modernes grâce au rôle général des sources antiques dans la création des systèmes de connaissances de l'Europe des Temps modernes. C'est pour

cette raison qu'il est possible de supposer que les idées antiques, conjointement avec les idées ultérieures, ont joué un rôle important dans le façonnement du postulat de la première théorie de l'évolution socioculturelle qui au cours du XIXe siècle était devenue un fondement logique de l'interprétation des sociétés humaines. Par conséquent, les sources écrites ont joué un double rôle dans la formation du concept de romanisation, aussi bien par leur utilisation directe qu'à travers l'évolution socioculturelle sur laquelle reposait le concept de romanisation. De cette manière les conclusions préconçues issues du discours de romanisation prenaient l'apparence des interprétations scientifiques confirmables de deux systèmes référentiels à première vue entièrement indépendants.

Mots clés: sources écrites romaines, "humanité", "barbarie", évolution socioculturelle, concept de romanisation

Primljeno: 07.08.2011.

Prihvaćeno: 28.08.2011.